

Martin Clauss

Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo

UDK 940.1:321.17»11«

CLAUSS Martin, dr., asistent, Universität Regensburg, Institut für Geschichte, D-93040 Regensburg, martin.clauss@geschichte.uni-regensburg.de

Delegiranje oblasti v 12. stoletju: pododvetništvo

Zgodovinski časopis, Ljubljana 61/2007 (136), št. 3–4, str. 289–301, 47 cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Ključne besede: pododvetništvo, delegiranje oblasti, 12. stoletje

Prispevek se na primeru pododvetništva sprašuje, kako so v 12. stoletju delegirali oblast; delegiranje oblasti je ob tem po Heinrichu Popitzu razumljeno kot element depersonalizacije in s tem kot zmanjšanje koncentracije moči. Cerkveni odvetniki so lahko pododvetnike uspešno uporabili za razširitev svoje oblasti, saj so jim predali samo del svojih nalog in pristojnosti ter se pri tem oprli na mehanizme imenovanja, ki so otežili osamosvojitve pododvetništva.

Avtorski izvleček

UDC 940.1:321.17»11«

CLAUSS Martin, PhD, Assistant, Universität Regensburg, Institut für Geschichte, D-93040 Regensburg, martin.clauss@geschichte.uni-regensburg.de

Delegation of Authority in the 12th Century: The System of *Untervogtei*

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 61/2007 (136), No. 3–4, pp. 289–301, 47 notes

Language: Sn. (En., Sn., De.)

Key words: *Untervogtei*, delegation of authority, 12th century

By using the institute of *untervogtei* as an example the article examines in what manner authority was delegated in the 12th century. According to Heinrich Popitz, delegation of authority is understood as an element of depersonalization, and is thus an indicator of the concentration of power. By transferring only a part of their tasks and jurisdiction to those authorized to legally represent ecclesiastical institutions in secular matters, ecclesiastical advocates were able to successfully employ the institute of *untervogtei* in order to further extend their power. They also relied on appointment mechanism which considerably hindered the prospect of emancipation of such legal representatives.

Author's Abstract

V 50. letih 11. stoletja je skupina moških napadla samostan Echternach (v današnjem Luksemburgu) in si s silo utrla pot v tamkajšnje shrambe; ukradli so hrano in se do sitega najedli.¹ Enega od hudodelcev poznamo po imenu – Frithelo. Tega Frithela, ki ga v literaturi običajno povezujejo z gradom Esch ob reki Sauer, viri predstavljajo v zelo slabi luči.² Bil naj

¹ Osnova za ta sestavek je predavanje, ki sem ga imel 22. marca 2006 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Za povabilo na predavanje in za objavo tega sestavka v *Zgodovinskem časopisu* se prisrčno zahvaljujem gospodu Petru Štihu. Razmišljanja v članku temeljijo na: M. Clauss: *Die Untervogtei. Studien zur Stellvertretung in der Kirchenvogtei im Rahmen der deutschen Verfassungsgeschichte des 11. und 12. Jahrhunderts*, Siegburg 2002 (Bonner Historische Forschungen 61). Da bo obseg opomb manjši, se v nadaljevanju ne bom več izrecno skliceval na to študijo. S pododvetništvom se je – sicer z drugačnim časovnim in vsebinskim poudarkom – ukvarjal tudi: R. Zehetmayer: *Advocati und defensores. Die adeligen Neben- und Untervögte der steirischen Klöster im 12. und 13. Jahrhundert*, v: G. Pfeifer (ur.), *Handschriften, Historiographie und Recht. Winfried Stelzer zum 60. Geburtstag* (MIOG Ergänzungsband 42), Dunaj 2002, str. 225–254.

² O Frithelu iz Escha prim. Les anciens dynastes d'Esch sur la Sûre, v: *Ons Hemecht. Organ des Vereins für Luxemburgische Geschichte, Literatur und Kunst* 11 (1905), str. 304–310 in delo, ki temelji na omenjenem prispevku: C. Wampach: *Geschichte der Grundherrschaft Echternach im Frühmittelalter*, 2 zv., Luksemburg 1929–1930, str. 255–257. Vsa ostala sklicevanja na Frithela v literaturi zadevajo enega od teh dveh naslovov. Povezava med Frithelom, ki je vdrl v Echternach, in graščakom Frithelom iz Escha v virih ni neposredno dokazana, zato jo je mogoče izpeljati zgolj na podlagi enakih imen in časovnega ujemanja posameznih dokazov.

bi okrutni in divji, slabši od vsake živali, v svoji neznosni ošabnosti pa naj bi gledal samo na svojo korist. To beremo v življenjepis svetega Willibrorda, zavetnika samostana Echternach, ki ga je napisal opat Thiofrid iz Echternacha (1081–1110).³ Ta opis je vzet iz Lukanovega (l. 8, v. 599–600) *Bellum civile*, kar poudarja njegov topičen značaj in tendencioznost vira. To velja tudi za drugi cerkveni spis, v katerem se avtor pritožuje nad grozodejstvi Frithela iz Escha: v *Thriumphus s. Remaceli* je za leto 1067 opisano, kako je kölnski nadškof Anno Frithela imenoval za namestnika odvetnika samostana Malmedy (v današnji Belgiji). Anno je bil takrat lastniški gospod samostana in je bil z delom samega odvetnika, luksemburškega grofa Konrada, nezadovoljen, saj se ta ni dovolj silovito zavzemal za njegove interese. Frithela so zaradi njegove odločnosti uporabljali kot »moža za grobosti«,⁴ nad čimer se avtor samostanskega vira ustrezno pritožuje.⁵ Z vidika cerkve s tem Frithelom iz Escha povsem očitno ni bilo dobro zobati češenj; opisujejo ga kot trdega in okrutnega, njegovega zeta Bertrama iz Burscheida pa celo imenujejo »antikristov birič«.⁶

Frithelo in Bertram sta bila pododvetnika. Za Frithela je izpričano, da je bil med letoma 1051 in 1067 pododvetnik samostanov Echternach in Malmedy, za Bertrama iz Burscheida pa, da je to funkcijo ob koncu 11. stoletja opravljal v Echternachu.⁷ Kot nosilca t. i. posredniške oblasti sta delovala med odvetnikom in podložniki samostana. Njima in drugim pododvetnikom se bomo posvetili v nadaljevanju besedila.⁸

Pri tem pa ni mogoče, da bi pododvetništvo predstavil v vsej njegovi razsežnosti in večplastnosti. V pričujočem prispevku se namreč želim osredotočiti na en vidik tega pojava, ki se mi zdi za razumevanje pododvetništva osrednjega pomena in ki lahko pojasni tudi kaj zunaj teh ozkih okvirov; na primeru pododvetnikov želim pokazati, kako je bilo v 12. stoletju mogoče delegirati oblast.⁹

Heinrich Popitz v knjigi *Fenomeni moči* opisuje, kako »se moč /.../ zgosti v oblast«.¹⁰ Oblast, ki jo Popitz razume kot institucionalizirano moč, zaznamujejo trije elementi, ki so za proces utrjevanja moči v oblast odločilni: depersonalizacija, formalizacija in integracija v višjo ureditev. Za problematiko, ki jo tu obravnavamo, je zanimiva zlasti depersonalizacija: da lahko oblast deluje učinkovito in dolgoročno, se mora ločiti od posameznika; moč mora od osebe preiti k funkciji in s tem dobiti nadoseben značaj. V ta kontekst je mogoče umestiti tudi delegiranje oblasti, saj izhaja iz domneve, da je dejavnosti, povezane z oblastjo, mogoče prenesti z ene osebe na drugo. Delegiranje oblasti je tako dokaz nadosebnega značaja oblasti,

³ Prim. Vita Willibrordi: MGH SS 23, c. 33, str. 26: *Inmanis, violentus, atrox, nullaue ferarum micior in caede Frithelo advocatus, cum indebitum exigeret et non optineret servitium, intollerabili fastu elatus, infringi precipit hospitalis promi ostium.*

⁴ T. Vogtherr: *Der König und der Heilige. Heinrich IV., der heilige Remaculus und die Mönche des Doppelklosters Stablo-Malmedy*, München 1990 (Schriften des Historischen Kollegs, Vorträge 25), str. 26.

⁵ Prim. Thriumphus S. Remaceli, MGH SS 11, c. 21. Remakel je bil zavetnik samostana Malmedy.

⁶ V Vita Willibrordi: MGH SS 23, c. 33, str. 26: *preco antichristi.*

⁷ O Bertramu prim. Wampach (kot op. 2), str. 258.

⁸ Ko v tem prispevku govorimo o odvetnikih in pododvetnikih, mislimo izključno na cerkveno oziroma samostansko odvetništvo, pri čemer pa se pojasnila v enaki meri nanašajo na odvetništvo samostanov kot na odvetništvo cerkev (denimo škofovskih sedežev in diecez). Z razmerami pri odvetništvu na območju mest se tukaj ne bomo ukvarjali.

⁹ Pojem »oblast« je v nadaljevanju treba razumeti kot dogovorjen znanstveni pojem, za katerega v virih ne bomo našli ustreznice in ki se v webrovskem smislu nanaša na možnost oblastnika, da glede svojih ukazov od določene skupine ljudi zahteva poslušnost oziroma da pri njih to poslušnost doseže. O oblasti prim. npr. D. Willoweit: *gesli Herr, Herrschaft*, v: *Lexikon des Mittelalters* 4 (1989), str. 2176–2179 ali Hans-Werner Goetz: *gesli Herrschaft, Mittelalter*, v: *Europäische Mentalitätsgeschichte, Hauptthemen in Einzeldarstellungen*, ur. P. Dinzelsbacher, Stuttgart 1993, str. 466–475. Pričujoča raziskava se posveča pododvetništvu, zato se ne ukvarja z oblastjo na splošno, temveč samo z oblastjo odvetništva, torej z oblastjo, ki so jo odvetniki in pododvetniki na podlagi svoje funkcije imeli nad podložniki cerkev in samostanov.

¹⁰ H. Popitz, *Phänomene der Macht*, Tübingen 1992², str. 233. O nadaljnjem prim. str. 232–260.

iz katerega je po drugi strani mogoče sklepati o določeni stopnji institucionalizacije oziroma utrditve moči. Če se tako zdi jasno, da je delegiranje oziroma možnost delegiranja oblasti mogoče razumeti kot izraz utrjene strukture moči, pa še vedno ostaja odprto vprašanje, kako je to delegiranje oblasti opravljeno. Katera sredstva se uporabljajo v procesu depersonalizacije oblasti? To vprašanje bomo za 12. stoletje raziskali na primeru pododvetništva. Ogledali si bomo delovanje oblasti na lokalni ravni. V središču naše pozornosti ne bo vladanje vodilnega sloja v državi, kraljev in knezov, temveč oblast »čisto spodaj« na družbeni lestvici in na lestvici politične moči. »Spodaj« seveda samo toliko, kolikor lahko to razberemo iz srednjeveških virov. Odvetniki in pododvetniki nikakor niso na spodnjem koncu družbene lestvice 12. stoletja, vendar pa predstavljajo tako rekoč zadnjo stopnjo oblasti in delegiranja oblasti, ki jo lahko najdemo v virih. Ali in kako se je oblast delegirala nižje od pododvetnikov, na podlagi virov ni mogoče ugotoviti.

S časovno omejitvijo na 12. stoletje je nakazan še en razlog za to, da je ravno pododvetništvo ustrezen zgled delegirane oblasti. Pododvetništva, ki ga tu proučujemo, je namreč konec na začetku 13. stoletja. Čeprav ne moremo pričakovati posebej natančnih časovnih zamejitev, pa je vendarle mogoče reči, da je z nastankom poznosrednjeveškega deželnega gospodstva – ki ga bomo na tem mestu v grobem datirali v 13. stoletje – pododvetništvo v obliki, v kakršni ga poznamo v poznem 11. in vse 12. stoletje, potisnjeno v ozadje. Povedano drugače: oblast, ki so jo delegirali pododvetnikom, prevzamejo drugi nosilci oblasti oziroma funkcij, s tem pa pododvetništvo postane odveč in izgine. Tu imamo torej opraviti s primerom uspešnega delegiranja oblasti, uspešnega v tem smislu, da se delegirana oblast ni mogla osamosvojiti in so jo tisti, ki so jo izvorno podelili, lahko še naprej nadzorovali. Delegiranje torej ni bilo uspešno za pododvetnike, temveč za odvetnike, ki so pododvetnike imenovali. Pododvetniki so poraženci uspešnega delegiranja oblasti in se kot takšni zdijo posebej primerni za analizo delovanja delegiranja oblasti. Geografski okvir raziskave je srednjeveška nemška država; kljub vsej previdnosti, ki je potrebna pri nadregionalno-primerjalnih študijah, je takšno ravnanje nujno že zaradi virov: na voljo imamo premalo virov o pododvetništvu, da bi se temu pojavu lahko približali na lokalni ali regionalni ravni. V nadaljevanju je torej treba različna posamična opažanja najprej presoditi v lokalnem kontekstu njihovega nastanka, nato pa jih previdno povezati v celoto.

Kako se je torej oblast delegirala od odvetnikov na pododvetnike? Da bi razumeli upravno-pravni kontekst pododvetništva, si moramo najprej zastaviti vprašanje, zakaj so pododvetnike sploh imenovali. V tem kontekstu sta ključna dva pojma, ki zaznamujeta razvoj cerkvenega odvetništva nekje do sredine 11. stoletja: gosposko odvetništvo (*Herrenvogtei*) in kopičenje odvetništev.¹¹ Gosposko odvetništvo oziroma plemiško gosposko odvetništvo pomeni, da je odvetništvo cerkve ali samostana opravljal en sam plemič: v 10. in 11. stoletju je cerkveno odvetništvo izgubljalo svoj zgodnjesrednjeveški značaj uradne funkcije, razvilo se je v plemiško gosposko odvetništvo, kar je bilo v veliki meri pogojeno z vedno večjim pomenom obrambne funkcije odvetnikov. Varovanje cerkvene in samostanske posesti je postala ena od bistvenih nalog odvetnikov, saj ravno v poznokarolinškem času splošne, učinkovite kraljeve zaščite ni bilo več. Zaradi svojih obrambnih nalog so si morali odvetniki zagotoviti zadostno, ne nazadnje vojaško osnovo moči izven samostana. S tega vidika so bili plemiči iz okolice

¹¹ O srednjeveškem cerkvenem odvetništvu je izšlo že obilo literature. Na tem mestu naj opozorimo le na neka-tera splošna dela: D. Willoweit: gesli *Vogt, Vogtei*, v: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* 5 (1998), str. 932–946 (z drugo literaturo), H. Schmidt: gesli *Vogt, Vogtei*, v: *Lexikon des Mittelalters* 8 (1997), str. 1811–1814, W. Dohrmann: *Die Vögte des Klosters St. Gallen in der Karolingerzeit*, Bochum 1985 (*Bochumer historische Studien, Mittelalterliche Geschichte* 4) (z vpogledom v upravno-pravno literaturo o odvetništvu) in H. Dubled: *L'avouerie des monastères en Alsace au Moyen Age*, v: *Archives de l'église d'Alsace*, nova serija 10 (1959), str. 1–88.

ustanove, ki je bila podeljena v odvetništvo, posebej primerni za položaj odvetnika. Hkrati so njihovi oblastni interesi pomenili resno grožnjo za cerkve; lokalni plemiči so – včasih tudi nasilno – skušali sosednjo samostansko zemljo in pripadajoče podložnike spraviti pod svoj vpliv. Zaradi iste osnove moči, ki mu je omogočala učinkovito obrambo samostana, je bil plemiški odvetnik za samostan tudi nevaren. Nekoliko poenostavljeno lahko rečemo, da je moral samostan za odvetnika imenovati plemiča zato, da se je zavaroval pred posegi drugih plemičev.¹² Pri tem pa je vedno obstajala nevarnost, da bo plemiški gosposki odvetnik to funkcijo izrabil tudi za uresničitev svojih interesov na ozemlju odvetništva: »Odvetništvo je postalo izhodišče za razmah plemiške moči.«¹³ S tem je bilo povezano tudi to, da so imeli plemiški odvetniki svojo funkcijo za dedno. Interesi, ki jih je za opravljanje odvetništva imel odvetnik, so se lahko močno razlikovali od interesov samostana.

Kopičenje odvetništev, v ozadju katerega so bili oblastni interesi plemiških gosposkih odvetnikov, pomeni, da si je odvetnik prizadeval v svojih rokah združiti čim več donosnih odvetništev. Na ta način je želel povečati svojo moč in vpliv ter ju razširiti tudi na območja, ki glede na svoj pravni položaj pravzaprav ne bi smela biti pod plemiškim vplivom.

Prominenten primer za kopičenje odvetništev v 12. stoletju je Henrik Lev.¹⁴ Ta knez, ki je bil za kraljem najmočnejša oseba v državi, naj bi bil imel na Saškem in Bavarskem prek 50 odvetništev. Čeprav so viri za posamezna odvetništva zelo skromni in ni mogoče z gotovostjo dokazati vseh 50, lahko vseeno rečemo, da so bila sestavni del Henrikove oblasti. Če primerjamo njihovo lego s Henrikovim itinerarijem, se izkaže, da nekaterih cerkvenih posesti, za katere je opravljal odvetništvo, nikoli ni obiskal.¹⁵ Ta podatek razkriva oblastnostrukturni problem, ki ga je odvetnikom povzročalo kopičenje odvetništev: odvetniki odvetništva niso mogli več v vseh samostanih opravljati sami. Zakaj pa je odvetnik sploh moral biti osebno prisoten na ozemlju svojega odvetništva? V visokem srednjem veku je imel cerkveni odvetnik dve nalogi: skrbeti je moral za sodno oblast in za obrambo. Medtem ko je bila prva tako rekoč trdno zasidrana na ozemlju odvetništva, je bila druga usmerjena navzven.¹⁶

Na ozemlju odvetniške oblasti je imel odvetnik dolžnost, da v okviru odvetniškega sodnega zbora sodi samostanskim podložnikom, saj je bilo duhovnikom prelivanje krvi, kar je navsezadnje vključevalo tudi izrekanje smrtne kazni, prepovedano. V številnih uredbah o odvetništvu iz 12. stoletja je določeno, da sme odvetnik na leto imeti tri sodne termine.¹⁷ Iz te dejavnosti so izhajali tudi odvetnikovi dohodki za opravljanje odvetništva; praviloma so mu pripadali tretjina sodnih dajatev in različni privilegiji, povezani z zasedanjem sodišča (prenočevanje, oskrba itd.). Obramba cerkve je bila drugačna naloga. Tu je moral cerkveni odvetnik ukrepati le po potrebi, zato ni bilo nujno, da je redno navzoč na ozemlju svojega odvetništva. Točneje rečeno: domnevamo lahko, da je obramba v prvi vrsti temeljila na uspešnem zastraševanju in s

¹² Primere posegov v samostansko posest navaja npr.: T. Bisson, *The 'Feudal Revolution'*, v: *Past and Presence* 142 (1994), str. 17, op. 43.

¹³ Schmidt (kot op. 11), str. 1812.

¹⁴ O Henriku Levu prim.: J. Luckardt in F. Niehoff (ur.): *Heinrich der Löwe und seine Zeit. Herrschaft und Repräsentation der Welfen 1125–1235*, Katalog der Ausstellung Braunschweig 1995, 3 zv., München 1995 (z nadaljnjo literaturo). Za odvetništva welfskega vojvode prim.: R. Hildebrandt, *Der sächsische 'Staat' Heinrichs des Löwen*, Berlin 1937 (*Historische Studien* 302), str. 394; tej študiji sledi npr. K. Jordan, *Heinrich der Löwe. Eine Biographie*, München 1979, str. 143.

¹⁵ O itinerariju Henrika Leva prim.: J. Heydel: *Das Itinerar Heinrichs des Löwen*, v: *Niedersächsisches Jahrbuch* 6 (1929), str. 1–166; gl. tudi zemljevid v B. Schneidmüller, *Die Welfen. Herrschaft und Erinnerung (819–1252)*, Stuttgart/Berlin/Köln 2000, str. 230–232. Med ozemlja odvetništev, za katera ni dokazov, da jih je kdaj obiskal, sodijo npr. Fischbeck, Kemnade in Bursfelde na Saškem ter Wessobrunn na Bavarskem.

¹⁶ Tretje področje, zastopanje samostana v pravnih zadevah, je manj pomembno in za nas nezanimivo.

¹⁷ Kot primer številnih uredb o odvetništvu omenimo hirsauški formular iz leta 1075, ki lahko za preučevano obdobje v teh točkah služi kot zgled. Prim. DH.IV.280.

tem neposredno na sili, ki jo je odvetnik lahko mobiliziral. Rednega posredovanja na območju samostana – denimo v obliki patrolje na mejah samostanskega okrožja – ne moremo predpostaviti. Od odvetnikovih nalog je torej samo sojenje v odvetniškem sodnem zboru zahtevalo redno prisotnost odvetnika na ozemlju odvetništva in samo na tem področju je kopičenje odvetništev povzročalo težave.

Zdaj, ko smo opisali naloge in pravice odvetnikov, moramo pojasniti, kaj od tega so delegirali na pododvetnike. Ali če vprašanje zastavimo drugače: katere naloge so na ozemlju odvetništva imeli pododvetniki?

Najprej si pogledajmo razpoložljive vire o pododvetništvu. Kot tako pogosto v 12. stoletju tudi za te vire velja, da poročajo bolj ali manj očitno s cerkvi naklonjenega vidika, kar se je pokazalo že zgoraj pri pojasnilih o Frithelu iz Escha. Sami pododvetniki niso zapustili pisnih pričevanj, zato se moramo problematike lotiti na osnovi razumevanj in ocen drugih. Z nalogami pododvetnikov nas seznanjajo skoraj izključno listine. V večini teh listin ne gre za (pozitivno) navajanje nalog in pravic pododvetnikov, temveč za to, da se te naloge in pravice – v odgovor na določene prekoračitve pravic – (negativno) uredijo oziroma omejijo. Torej smo prisiljeni, da iz teh prepovedi sklepamo o dejavnosti pododvetnikov, saj je samo to, kar se je *de facto* zgodilo ali kar je vsaj bilo možno, moralo biti *de iure* prepovedano.

Tako je v neki listini kralja Konrada III. za alzaški samostan Selz, napisani leta 1139, mogoče najti odlomek, ki skuša urejati imuniteto samostana.¹⁸ Tu so celi vrsti nosilcev funkcij prepovedali vstop na samostansko posest in kakršnokoli sojenje samostanskim podložnikom. Ti nosilci funkcij so označeni s skupnim nazivom *iudicaria persona* in s tem potisnjeni v okvir sodne oblasti; poleg vojvod, grofov in odvetnikov so navedeni tudi pododvetniki (*subadvocati*). Listina torej izhaja iz domneve, da so pododvetniki – tako kot tudi grofi in odvetniki – imeli sodno oblast.

Na to kaže tudi pravno napotilo za odvetništvo samostana Prüm (današnje Porenje-Pfalško) iz zgodnjega 12. stoletja.¹⁹ Ta listina na zanimiv način osvetljuje razmere na področju odvetništva tega samostana. Povod za določila v tej diplomi so bile težave, ki jih je imel samostan s svojimi odvetniki in pododvetniki. Da bi določil njihove pristojnosti, je Henrik IV. sklical zbor škofov in drugih knezov, na katerem so sklenili, da bodo pravni položaj samostana dognali s pomočjo pričevanj nekaterih porotnikov iz samostanske družine. Ti so potrdili, da noben pododvetnik ne sme razsojati o zadevah samostana in da mora imeti odvetnik za svojo pravico do sojenja kraljevo avtorizacijo; oboje je bilo potrjeno v kraljevi diplomi. Očitno se je pred zasедanjem tega zbora dogajalo, da so pododvetniki sodili podložnikom samostana Prüm, saj drugače potrebe po takem določilu ne bi bilo.

Zahteva po kraljevi avtorizaciji, ki se pojavi v prümskem pravnem napotilu, je prav tako povezana z odvetniškim sodnim zborom;²⁰ vsa sodna oblast in s tem tudi sodna oblast odvetnika v odvetniškem sodnem zboru, je navsezadnje – vsaj glede na kraljevo zahtevo po oblasti – izhajala iz izključne pristojnosti kralja, da poišče pravno ustrezno rešitev. Samo tisti, ki ga je kralj sam imenoval in pooblastil, tisti, ki je torej dobil kraljevo avtorizacijo, je smel soditi. Iz marsikaterega predpisa o odvetništvu iz 11. in 12. stoletja je mogoče razbrati, da so bile avtorizacija oziroma zahteve cerkve po avtorizaciji za odvetnika iz sodnega zbora usmerjene proti pododvetnikom. To zlasti velja za kraljeve samostane, kar je mogoče pojasniti z njihovo bližino kraljevi avtoriteti. Kraljevi nadzor nad sodno oblastjo naj bi uporabljali kot sredstvo za

¹⁸ Prim. DKo.III.21.

¹⁹ Prim. DH.IV.476.

²⁰ O avtorizaciji prim. npr. R. Scheyng: Eide – Amtsgewalt und Bannleihe. Eine Untersuchung zur Bannleihe im hohen und späten Mittelalter, Köln/Graz 1960 (Forschungen zur deutschen Rechtsgeschichte 2).

izključitev pododvetnikov iz sodstva in s tem navsezadnje tudi iz samega odvetništva. Tako že v najstarejših omembah kraljeve avtorizacije za cerkvene odvetnike najdemo tudi posredne navedbe o pododvetnikih oziroma določila o pododvetništvu, ki nakazujejo, da je bila med zahtevami po avtorizaciji in pododvetništvom neposredna povezava.²¹ Tudi to jasno kaže, da so bili pododvetniki dejavni pri sodni oblasti.

Kako pa je bilo z drugo odvetnikovo nalogo, z obrambo samostanov? So bili pododvetniki dejavni tudi tu? Viri o pododvetništvu na to ne dajo jasnega odgovora. Drugače kot pri sodni oblasti za to področje ne najdemo prepovedi ali drugih določil, na osnovi katerih bi lahko zanesljivo sklepali o sodelovanju pododvetnikov pri obrambi samostanov. Seveda je treba pri tem upoštevati, da so tovrstne omembe, tudi ko gre za same cerkvene odvetnike, precej redke. Medtem ko je sojenje z rednimi odvetniškimi sodnimi zbori na ozemlju samostana odvetniku omogočalo stalne napade na imuniteto samostana in je bila zato tudi potreba po urejanju tukaj stalno prisotna, je bila obramba bistveno redkeje sestavni del določil o odvetništvu. Kar se ni pojavljalo v neki določeni, redno ponavljajoči se obliki, ni zahtevalo pravnega urejanja in je zato v listinah omenjeno bistveno redkeje. Točneje rečeno: v listinah se o obrambi (*defensio*) samostana govori bolj na splošno, in sicer tako o obrambi navzven kakor o ohranjanju miru navznoter. A tudi te, bolj splošne omembe so za pododvetnike zelo redke in na koncu ne omogočajo sklepov.²² Ne povedo nam nič neposrednega o pododvetnikih kot branilcih in zaščitnikih cerkev.

Na osnovi virov lahko torej sklepamo, da so bili pododvetniki dejavni na področju interne sodne oblasti samostanov, ne pa pri obrambi samostanov. Je ta ugotovitev posledica specifične situacije na področju virov ali odraža dejstvo, da pododvetniki odvetnikov niso zastopali v vseh zadevah? Tudi če se s stanjem virov za cerkveno odvetništvo ne ukvarjamo skrajno podrobno, je na osnovi razmisleka o organizaciji in o politiki moči verjetno, da viri prikazujejo resnične dejavnosti pododvetnikov in da pododvetniki torej niso sodelovali pri obrambi cerkev.

Že zgoraj je postalo jasno, da je kopičenje odvetništev odvetniku povzročalo organizacijske težave samo pri sodstvu. En sam odvetnik ni mogel skrbeti za odvetniške sodne zборе več samostanov. Odvetnik je moral biti na ozemlju odvetništva osebno prisoten samo ob zasedanju sodnega zbora; zasedanja so bila predpisana za določene dneve in ker so bili termini očitno nekako usklajeni z žetvenim ciklusom, so za različne samostane izpričani podobni termini.²³ Iz tega sledi, da so odvetniki za zastopstvo pri odvetniški sodni oblasti potrebovali namestnike; ko je šlo za obrambo, pa so – kot je pojasnjeno zgoraj – vsekakor lahko poskrbeli za več kot samo en samostan.

²¹ V raziskavah o avtorizaciji so kot najstarejši dokazi navedeni: hirsauski formular iz leta 1075 (DH.IV.280), ki je prvi nesporni dokaz o povezavi med avtorizacijo in odvetništvom, pravna napolila za odvetnike v Echternachu iz leta 1095 (Quellen zur Deutschen Verfassungs-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte bis 1250, ur. L. Weinrich, Darmstadt 2000 (Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe 32), št. 43) in v Prümu okoli leta 1103 (DH.IV.476) ter neka listina za samostan Großmünster v Zürichu iz leta 1114 (Urkundenbuch der Stadt und Landschaft Zürich, ur. J. Escher in P. Schweizer, zv. 1, Zürich 1888, št. 259). V vsaki od teh listin lahko odkrijemo povezavo med avtorizacijo in pododvetništvom.

²² Povezavo med pojmi, kot so *defendere*, *custodire*, *tuere* in pododvetništvo, najdemo npr. v DF.I.205 iz leta 1115 in DF.I.594 iz leta 1172.

²³ Termin v maju so npr. izpričani za St. Maximin pri Trierju (Urkundenbuch zur Geschichte der Mittelrheinischen Territorien, zv. 1, ur. H. Beyer, Koblenz 1860, ponatis Aalen 1974, št. 345) in za Halberstadt (Urkundenbuch des Hochstifts Halberstadt und seiner Bischöfe, ur. G. Schmidt, 1. del: do leta 1236, Osnabrück 1883, ponatis prav tam, 1965, št. 152); za septembrske termine gl.: Die Traditionen, die Urkunden und das älteste Urbarfragment des Stiftes Rohr, 1133–1332, ur. H.-P. Mai, München 1966 (Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte, nova serija 21) št. 4 in Mainzer Urkundenbuch 2, 1: Die Urkunden seit dem Tode Erzbischofs Adalberts I. (1137) bis zum Tode Erzbischof Konrads (1200), ur. P. Acht, Darmstadt 1968–1971, št. 159. Poleg žetvenega ciklusa so bili pri določanju teh terminov pomembni tudi prazniki cerkvenih svetnikov.

V isto smer kaže tudi razmislek o politiki moči: v razvoju cerkvenega odvetništva je prav zmožnost za obrambo samostana privedla do oblikovanja plemiškega gosposkega odvetništva. Zaradi tega je malo verjetno, da so odvetniki ta del svojih nalog prepustili pododvetnikom. S to ugotovitvijo se ujemajo tudi tisti maloštevilni podatki o družbenem položaju pododvetnikov, ki smo jih lahko izsledili. Velika večina virov o tem molči. Pogosto poznamo samo pododvetnikovo ime, nimamo pa podatkov o njegovi družini. Toda nekatere tendence je kljub temu mogoče prepoznati in v veliki meri se ujemajo s podobo, ki izhaja iz upravno-pravnega vidika. Pododvetniki so bili bodisi svobodni plemiči bodisi ministeriali in so torej spadali v krog ljudi, ki so smeli sodelovati na sodnih zborih. Na družbeni lestvici so bili pod svojim odvetnikom in so večinoma delovali v okolici samostana. Čeprav so ti podatki zelo splošni, iz njih vendarle izhaja, da ni verjetno, da bi bili pododvetniki sploh zmožni zagotavljati obrambo samostana ali cerkve. Drugače povedano: odvetniki so imenovali samo take namestnike, ki niso mogli ogroziti njihovega položaja. Gotovo ni naključje, da odvetnik, ki je bil, denimo, na grofovskem položaju, za pododvetnika ni imenoval plemiča na primerljivem položaju, temveč občutno šibkejšega svobodnega plemiča.

Ob pogledu na naloge pododvetnikov postane torej jasno, da odvetniki niso delegirali vseh svojih oblastnih pravic iz odvetništva, temveč le del – z vidika politike moči manj pomemben del.

Zdaj pa se posvetimo drugemu vidiku delegiranja oblasti. Potem ko smo pojasnili, katere oblastne pravice so se delegirale, se moramo vprašati, kako so se delegirale. Kako so pododvetnike umeščali na to funkcijo?

Tu je treba vnaprej opozoriti, da je odgovor na to vprašanje bistveno težji, kot pa to velja za druge do sedaj obravnavane probleme. Na voljo nimamo nobenih neposrednih pričevanj o imenovanju pododvetnikov, denimo, v obliki umestitvenih listin ali fevdnih pisem. Podatki, ki jih lahko razberemo iz drugih virov, sicer kažejo na enotno tendenco, vendar pa ob njih obenem postane jasno, da so bili postopki pri umeščanju pododvetnikov zelo različni. Problem imenovanja pododvetnikov je bil očitno večplasten, rešitve zanj pa različne. V nadaljevanju bomo predstavili nekatere možnosti imenovanja in na primeru samostana korarjev-avguštincev v Reichersbergu (v današnji Zgornji Avstriji) predstavili to problematiko. V primeru tega samostana nam razmeroma bogati viri iz sredine 12. stoletja omogočajo dober vpogled v delovanje odvetništva. Kako so torej odvetniki umeščali pododvetnike?

V nekaterih primerih so odvetniki samostansko posest uporabljali za plačevanje svojih pododvetnikov in za to, da so jih vezali na odvetništvo. Samostansko posest so jim podelili bodisi kot zastavo bodisi kot fevd. Herman iz Niederalteicha (v današnji Spodnji Bavarski) v svojem spisu *De advocatis Altahensibus* iz sredine 13. stoletja poroča o samostanskem odvetniku Albertu III. iz Bogna. Ta je kot prvi izmed odvetnikov v Niederalteichu imenoval pododvetnike. O njihovem imenovanju zapiše: »Pravico do odvetništva v nekaterih krajih je [Albert iz Bogna] nekaterim podelil kot zastavo, drugim kot fevd.«²⁴ Herman ostro kritizira tako ravnanje, saj po njegovem mnenju pomeni odtujevanje samostanske posesti. Odvetniku je to seveda prinašalo korist, saj je pododvetnike s tem vezal neposredno nase, ne da bi bil pri tem moral porabiti lastna sredstva. Pododvetniki so bili plačani iz odvetništva, vseeno pa so ostali odvisni od odvetnika, saj so samostansko posest prejeli od njega.

Fevdna vez med odvetnikom in pododvetnikom je lahko obstajala tudi brez zemljiške posesti cerkve, ki je bila podeljena v odvetništvo. To lahko, denimo, razberemo iz listine škofa Hermana II. iz Bamberga o odvetništvih Dietrichsteina in St. Veita iz leta 1176, ki podeljevanje samostanske posesti v fevd izrecno prepoveduje, vseeno pa dopušča imenovanje

²⁴ MGH SS 17, str. 374: *Ius enim advocatie in aliquibus locis aliis obligationis titulo exposuit, aliis iure feudali possidendum concessit.*

pododvetnikov.²⁵ V tem primeru so torej morale biti vezi med odvetnikom in pododvetnikom utemeljene zunaj odvetništva: pododvetniki so bili z odvetniki v fevdnem razmerju, ki je bilo odvetništvu tako rekoč tuje.²⁶ Tako je bilo mogoče preprečiti vsako odvetnikovo zahtevo v zvezi z delovanjem pododvetnika, saj se morebitne fevdnopravne zahteve niso nanašale na pododvetništvo.

Dve drugi možnosti umeščanja pododvetnikov sta povezani s sodnimi dajatvami, ki so odvetniku pripadale iz naslova odvetniškega sodnega zbora: obe temeljita na podeljevanju sodnih dajatev, obe je mogoče razbrati iz uredbe o odvetništvu za samostan Reichersberg, vendar pa se med seboj bistveno razlikujeta prav pri vprašanju delegiranja oblasti, ki nas tu zanima. Razmere v odvetništvu tega samostana v času prošta Gerhocha iz Reichersberga (1132–1169) poznamo zelo dobro.²⁷ Leta 1142 je papež Inocenc II. samostanu podelil privilegij o zaščiti, v katerem je zapisal, da mora odvetništvo samostana opravljati salzburški nadškofovski odvetnik.²⁸ Listina je poleg tega odvetniku in morebitnemu pododvetniku prepovedovala, da bi samostan obremenjevala z neupravičenimi zahtevami; pododvetnikov torej ne prepoveduje, temveč jih zgolj omejuje. Salzburški nadškofovski odvetnik in odvetnik Reichersberga je bil v 50. letih 12. stoletja grof Konrad iz Peilsteina;²⁹ izpričana sta dva pododvetnika: neki Reginger iz Rieda in njegov sin Udalrih.³⁰ Iz reichersberških analov izvemo, da so prav Udalrihova prekoračenja pooblastil prošta Gerhocha napeljala k temu, da se je leta 1160 obrnil na salzburškega nadškofa Eberharda, ki je nato z neko listino natančno predpisal odnose v odvetništvu samostana.³¹ Ta listina je v analih imenovana *privilegium de iure subadvocatorum*, listina o pravicah pododvetnikov. Za odnose v odvetništvu Reichersberga leta 1160 imamo torej poleg zgodovinopisnega vira, ki osvetljuje kontekst nastanka odvetniške uredbe, tudi diplomo, ki se osredotoča na pododvetništvo, kar je v 12. stoletju velika redkost. V dispozitivnem delu listine je najprej zapisano, da lahko samostanskemu odvetniku kot plačilo pripade največ tretjina sodnih dajatev. Potem sledi: »Odvetnik ne bi smel imeti možnosti, da to tretjino sodnih dajatev podeli v fevd; lahko pa jo, ko jo prejme, da, komurkoli želi. Toda po fevdnopravni poti si pododvetnika ne sme priskrbeti.«³² Listina torej loči med podeljevanjem sodnih dajatev v fevd in enostavnim posredovanjem teh dajatev. Iz prepovedi fevdnopravnega posredovanja v tej listini pa je mogoče razbrati, da se je izvajalo prav to. Tu sta torej razvidna dva načina umeščanja pododvetnikov s posredovanjem sodnih dajatev. Povezava sodnih daja-

²⁵ Prim. Die Kärntner Geschichtsquellen, 811–1202, ur. A. v. Jaksch, Celovec 1904 (Monumenta Historia Ducatus Carinthiae 3), št. 1206.

²⁶ To je mogoče ugotoviti tudi na primeru samostana Admont in odvetnikov iz rodbine Babenberžanov. Tu so bili pododvetniki vazali Babenberžanov, ki so bili obenem pripravljene potrditi prepovedi o podeljevanju samostanske posesti. Prim. npr. Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, zv. 1: Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215, ur. H. Fichtenau in E. Zöllner, Dunaj 1950 (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, serija 3), št. 37 o avstrijskem vojvodi Henriku iz leta 1169.

²⁷ O odvetništvu Reichersberga prim. F. Martin: Die kirchliche Vogtei im Erzstift Salzburg, v: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 46 (1906), str. 341–436, tukaj 386–390 in F. Reichert: Landesherrschaft, Adel und Vogtei. Zur Vorgeschichte des spätmittelalterlichen Ständestaates im Herzogtum Österreich, Köln/Dunaj 1985 (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte 23), str. 180–182.

²⁸ Urkunden-Buch des Landes ob der Enns, izd. Ausschuss des Museum Francisco-Carolinum zu Linz, zv. 2, Dunaj 1856 (v nadaljevanju: UBLoE 2), št. 132.

²⁹ Prim. UBLoE 2, št. 176 in Urkunden-Buch des Landes ob der Enns, izd. Ausschuss des Museum Francisco-Carolinum zu Linz, zv. 1, Dunaj 1852 (v nadaljevanju: UBLoE 1), št. 67.

³⁰ O Regingerju prim. UBLoE 1, št. 67 in 81 in UBLoE 2, št. 174 in 176 in Salzburger Urkundenbuch, zv. 2: Urkunden von 790–1246, ur. W. Hauthaler in F. Martin, Salzburg 1910 (v nadaljevanju SUB), št. 349. O njegovem sinu Udalrihu prim. reichersberške anale za leto 1160 (MGH SS 17, str. 467–468).

³¹ Prim. MGH SS 17, str. 467–468.

³² SUB, št. 349: *non quod ipsum tercium bannum cuiquam inbeneficiandi potestatem habeat, quamquam illum, postquam accepit cui voluerit possit dare, sed nec subadvocatum iure beneficii constituat illic.*

tev in pododvetništva se zdi zaradi sodelovanja pododvetnikov v odvetniškem sodnem zboru povsem logična. Zanimivo in za našo raziskavo pomembno dejstvo je, da je posredovanje sodnih dajatev brez fevdnopravne komponente izrecno dovoljeno, medtem ko je podeljevanje v fevd prepovedano. Do posredovanja brez fevdnopravnih vezi lahko očitno pride šele potem, ko je odvetnik že prejel svoj del sodnih dajatev. Imenovanja pododvetnikov ta listina načelno ne prepoveduje; v nadaljevanju dispozicije je celo zapisano, da lahko prošt od odvetnika zahteva imenovanje pododvetnika, vendar njegovo imenovanje nikakor ne sme temeljiti na fevdnopravni osnovi (*iure beneficiali*), poleg tega pa lahko prošt in konvent njegovo funkcijo časovno omejita.³³ V nadaljevanju je poudarjeno, da je pododvetnika mogoče odstaviti in ga po potrebi zamenjati s primernejšim kandidatom.³⁴ Tu je torej zasnovano pododvetništvo, ki je v celoti pod nadzorom prošta, konventa in odvetnika.

Kot pojasnilo za že skoraj prisiljeno pogosto izraženo nasprotovanje fevdnopravnemu umeščanju je v listini omenjen čas shizme v salzburški diecezi, ko je samostan po fevdnopravni poti prišel pod laike, ki so mu nato prizadejali precejšnjo škodo. V Reichersbergu in Salzburgu so jih slabe izkušnje izučile, zato so umeščanje po fevdnopravni poti poskušali preprečiti. To je v nadaljevanju listine poudarjeno in potrjeno celo še tretjič. Kljub silovitemu zagovarjanju te prepovedi pa škofovska listina ne ponudi utemeljitve za nasprotovanje fevdnopravnemu umeščanju. Odgovor najdemo v neki drugi diplomi iz reichersberskega fonda: leta 1162 je salzburški nadškof Eberhard Henriku Levu poslal zapečateno pismo.³⁵ Slednji je imel kot pomožni odvetnik Reichersberga odvetništvo nad posestvom Münsteuer.³⁶ V pismu Eberhard zahteva, da pododvetnikov v tem pomožnem odvetništvu ne umestijo po fevdnem pravu, temveč tako, da jih je na zahtevo prošta mogoče odstaviti.³⁷ Očitno je bilo pododvetnika težko odstaviti s položaja, če ga je pridobil po fevdnem pravu. Dodaten argument, ki je s stališča cerkve govoril proti podeljevanju pododvetništva v fevd oziroma proti vsakršni obliki fevdnopravne umestitve, je bila dednost fevdov. V 12. stoletju so fevdni gospodje podeljene fevde po smrti vazalov vedno težje dobili nazaj in težko so preprečili nasledstvo dedičev na fevdu.³⁸

Prav ta pojav je mogoče opaziti tudi pri pododvetništvu; v listinah, ki samega pododvetništva niso hotele prepovedati, temveč so si zgolj prizadevale za čim bolj učinkovit nadzor nad pododvetniki, beremo, da dednega nasledstva ne sme biti.³⁹ Poskušali so preprečiti vsakršen avtomatizem pri nasledstvu pododvetništva. V tej točki so se interesi odvetnika in v odvetništvo podeljenega samostana, ki sta skupaj stala nasproti pododvetnika, pogosto ujemali. Tako odvetnik kot samostan sta želela preprečiti, da bi se pododvetništvo tako rekoč osamosvojilo in postalo neodvisen dejavnik moči med odvetnikom in cerkvijo. Iz mnogih listin 11. in 12.

³³ Prim. SUB, št. 349: *Sane hoc annuimus, ut, si prepositus eiusdem loci expecierit aliquem sibi destinari a principali advocato, qui eius inibi vicem agat, committatur ei talis procuratio absque iure beneficiali, quamdiu placet preposito et congregationi.*

³⁴ Prim. SUB, št. 349: *cui [pododvetnik] si fuerit gravis aut inutilis, removeatur et utilior in eius locum simili tenore statuatur.*

³⁵ Prim. SUB, št. 360.

³⁶ Izraz »pomožni odvetnik« označuje odvetnika, ki je opravljal odvetništvo samo nad delom samostanske posesti. Pomožni odvetniki niso bili podrejeni glavnim odvetnikom, ki so delovali v neposredni okolici samostana, in so lahko imenovali svoje pododvetnike.

³⁷ Prim. SUB, št. 360: *iniquo gravamine ac nomine subadvocatorum tam spiritali quam seculari iudicio abiudicatorum nisi quantum admittuntur ex consensu eorum, qui ecclesiis president. Quibus et si fuerint importuni vel iniuriosi eorundem petitione debent submoveri, quia vocati sunt ad istam subadvocatie procuracionem non per ius beneficii, sed per conventionem gratuiti beneplaciti.*

³⁸ Prim. S. Reynolds: *Fiefs and Vassals. The Medieval Experience Reinterpreted*, Oxford 1994, str. 444–446.

³⁹ Npr. v listini Friderika I. iz leta 1172 za samostan Pegau (DF.I.594): *Preterea nullius subadvocati heredes quidquam iuris in advocaciam sibi vindicare presumant, nisi per voluntatem abbatis et fratrum vicem imperatoris obtineant.*

stoletja je razvidno, da so se cerkve poskušale braniti pred pododvetniki. Očitno so namestnike odvetnikov, ki so bili s samostanom praviloma v veliko tesnejšem stiku kot odvetniki sami, občutile kot breme; kot tako pogosto je morda tudi v tem primeru veljalo, da je bil tistemu, ki so mu vladali, ljubši oddaljen kot pa bližnji gospodar. Kolikor lahko razberemo iz listin, so cerkve proti pododvetnikom postopale na dva načina: po eni strani so skušale doseči prepoved pododvetništva,⁴⁰ po drugi strani – in to je za preučevanje delegiranja oblasti bolj zanimivo – pa so si poskušale zagotoviti vpliv pri imenovanju pododvetnikov, ne da bi samo pododvetništvo želele ali mogle prepovedati; tako so zahtevale, da sodelujejo pri imenovanju pododvetnika. To je lahko šlo tako daleč, da so si samostani lastili pravico, da sami izbirajo pododvetnike.⁴¹ V tem primeru pododvetnik ne bi bil več podaljšana roka odvetnika, temveč nosilec funkcije v službi samostana. Nasploh je mogoče opaziti, da so bili pododvetniki tam, kjer so se interesi odvetnikov in samostanov ujemali, vedno v težkem položaju. Pododvetniki so bili posredniška oblast tudi v tem smislu, da so sedeli med dvema stoloma in so se proti skupnemu prizadevanju cerkve in odvetnika lahko le izjemoma uveljavili.

Kakšni pa so bili interesi pododvetnikov? Neposrednih odgovorov na to vprašanje v virih ni, a s pomočjo cerkvenih pričevanj in pritožb nad pododvetniki lahko pridemo do nekaterih sklepov. Na eni strani je očitno – in ne preseneča –, da so si pododvetniki prizadevali za materialni dobiček, kar smo uvodoma videli že pri Frithelu iz Escha. Kar je v arengah, naracijah in samostanskih kronikah opredeljeno kot prekoračitev pooblastil in zatiranje je bil za pododvetnike verjetno samo poskus, da bi učinkovito izkoristili svoj položaj in prišli do dobička. Kar se tiče imenovanja v pododvetništvo, je razvidno, da je bilo v interesu pododvetnikov, da pododvetništvo dobijo v fevd, in da so pododvetništvo razumeli kot dedno službo. O dednosti reichersberškega pododvetništva smo že pisali, prav tako pa lahko tudi v primeru cesarskega samostana Stablo-Malmedy (v današnji Belgiji), zahvaljujoč razmeroma bogatemu listinskemu izročilu o odvetništvu, prepoznamo dedno nasledstvo pri pododvetništvu.⁴²

Če posplošimo, lahko torej zapišemo, da so bili pododvetniki zainteresirani za podeljevanje pododvetništva v fevd in za pravne privilegije, povezane s tem, cerkve in odvetniki pa so iskali sredstva in poti, kako bi se podeljevanju v fevd izognili. Interesi strank, udeleženih v procesu delegiranja oblasti, so se pri vprašanju načina delegiranja močno razhajali, saj sta imeli obe strani konec koncev isti cilj: razširitev oblastniškega položaja. Ker sta bila konec koncev oba – tako odvetnik kot pododvetnik – vezana na isti temelj moči, tj. na odvetniško oblast nad samostanskimi podložniki, ki je svoj očiten izraz našla v odvetniškem sodnem zboru, sta bila tekmeca in je na koncu eden moral izgubiti.

Da bi razumeli delovanje cerkvenega odvetništva in pododvetništva v visokem srednjem veku, moramo na tem mestu opozoriti na strukturno razliko med pododvetništvom na eni strani in podeljevanjem odvetništva v fevd na drugi strani. Vazal, ki je imel odvetništvo v fevdu, je bil odvetnik, ne pododvetnik. Če mu je, denimo, škof v odvetništvo podelil škofovske posesti, potem je bil ta vazal odvetnik in ne pododvetnik teh posesti.⁴³ Enako velja za položaj kralja,

⁴⁰ Kot zgled številnih prepovedi pododvetništva na tem mestu ponovno navedimo hirsauski formular iz leta 1075: DH.IV.280.

⁴¹ Prim. npr. Urkunden und Quellen zur Geschichte von Stadt und Abtei Siegburg, ur. E. Wisplinghoff, zv. 1: (948) 1065–1399, Siegburg 1964, št. 22: okoli leta 1105 – od kölnskega nadškofa Friderika I. za škofovski lastniški samostan v Siegburgu.

⁴² O gospodih iz Lizna kot pododvetnikih samostana Stablo-Malmedy med letoma 1045 in 1100 prim. Recueil des chartes de l'abbaye de Stavelot-Malmedy, ur. J. Halkin/C.-G. Roland, 2 zv., Bruselj 1909–1930, št. 104, 114, 119, 131 in 137.

⁴³ Prim. npr. Tiroler Urkundenbuch, 1. razdelek: Die Urkunden zur Geschichte des deutschen Etschlandes und des Vintschgaus, obdelal F. Huter, zv. 1, do leta 1200, Innsbruck 1937, št. 400. Tu je freisinški škof Albert I. odvetništvo nad freisinškimi posestvi v gorovju (*in Montanis in episcopatu scilicet Brixin[ensi] et in episcopatu Tridentino et*

ko gre za kraljeve samostane; kralj ni bil sam po sebi odvetnik vsakega kraljevega samostana, odvetniki teh samostanov pa niso bili vsi kraljevi pododvetniki. Modernega pojmovanja, da so bili fevdni gospodje na ozemlju odvetništva nadodvetniki, vazali pa pododvetniki, viri ne potrjujejo.⁴⁴ Izraz »nadodvetnik« se v srednjeveških virih sicer pojavlja,⁴⁵ vendar se uporablja le za razlikovanje med odvetniki in pododvetniki in ne označuje tretje stopnje odvetniškega sistema, ki bi bila nad odvetnikom. Označiti kralja za nadodvetnika vseh kraljevih samostanov je torej prav tako nesmiselno, kot je nesmiselno ta izraz uporabiti za škofa v razmerju do škofovskega lastniškega samostana. Ozemlje je bilo v odvetništvo podeljeno kot celota in fevdni gospod, ki ga je podelil, v okviru odvetništva ni imel nobene vloge. Nasprotno pa je bil odvetnik, ki je imenoval pododvetnika, še naprej dejaven v odvetništvu in je ohranil možnosti za vpliv na svojega pododvetnika. Preizkusni kamen za ta vpliv in za naše osrednje vprašanje o uspešnem delegiranju oblasti je, ali so odvetniki svoje pododvetnike lahko odstavili. V smislu depersonalizacije oblasti je bilo za uspešnega oblastnika odločilnega pomena, da si je kljub temu, da osebno ni sodeloval pri vsakdanjem izvajanju oblasti, zagotovil dovolj močan vpliv na vsakokratnega nosilca funkcije, da je ves čas ohranjal pravice do oblasti.

Neposredno o odstavljanju pododvetnikov – kot tudi o njihovem imenovanju – ni nobenih listin. Odstavitvenih listin ali drugih virov, ki bi svoj nastanek dolgovali temu pojavu, ni. Odstavitev pododvetnika je potekala med laiki, ki jim je bila pisava tuja, in ni razloga, da bi o tem obstajali viri. Iz tega, da odstavitvene listine ne obstajajo, torej ne smemo sklepati, da pododvetnikov niso odstavljali ali da to ni bilo mogoče. Da se je to dogajalo, je razvidno iz tistih maloštevilnih virov, ki – večinoma s cerkvenega stališča – takorekoč mimogrede poročajo tudi o odstavitvah pododvetnikov. Najprej moramo izhajati iz ugotovitve, da so vse cerkvene in posvetne prepovedi pododvetništva, ki jih je bilo prav v 12. stoletju veliko, izhajale iz predpostavke, da ima ali bi moral imeti odvetnik možnost, svojega pododvetnika odstaviti. V tem kontekstu je zanimiva listina štajerskega vojvode Otakarja iz leta 1191 za ženski samostan Traunkirchen na Štajerskem.⁴⁶ V naraciji poročajo, da je vojvoda odstavil pododvetnika Arnolda iz Wartenburga, ki pa je bil njegov ministerial. Iz te listine je razvidna tudi umestitev novega pododvetnika – nekega Konrada iz Woluesekk –, pri čemer je izrecno poudarjeno, da pododvetništva nima v fevdu, temveč *ex gratia et permissione* vojvode. Pododvetništvo naj bi bilo torej v celoti podrejeno vplivu in volji odvetnika, ki lahko to funkcijo pododvetniku tudi odvzame. Zagotovo taka odstavitve pododvetnika ni bila le vprašanje pravne ureditve pododvetništva, temveč tudi vprašanje razmerja moči oziroma neravnotežja moči v korist odvetnika: vojvoda Otakar je pri enem od svojih ministerialov gotovo lahko uveljavil svojo voljo.

Odstavitev pododvetnikov nas ponovno pripelje do pododvetnika Frithela iz Escha, ki smo ga omenili na začetku. Tudi njemu je samostanski odvetnik, luksemburški grof Gisbert,

in *episcopatu Curien[sij]*) podelil istrskemu mejnemu grofu Bertoldu in njegovemu sinu Bertoldu Meranskemu in jima prepovedal imenovanje pododvetnika brez svojega soglasja: *ne officialem aliquem ibi habeant, nisi secundum petitionem nostram*. Oba Bertolda sta bila torej odvetnika, ne pododvetnika.

⁴⁴ Primer za to sta odvetništvo in pododvetništvo kraljevega samostana Weißenburg. Neki Ekbert je v začetku 12. stoletja od švabskega vojvode Friderika I. iz rodbine Staufovcev odvetništvo prejel v fevd. Iz listine Henrika IV. iz leta 1102 (DH.IV.473) je razvidno, da je možno, da je imel Ekbert pododvetnika. Ekbert sam je bil potemtakem odvetnik, ne pododvetnik, vendar ga v literaturi vedno znova omenjajo kot pododvetnika. Prim. npr. Dubled (kot op. 11), str. 23.

⁴⁵ Prim. npr. Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins oder des Erzstiftes Cöln, der Fürstenthümer Jülich und Berg, Geldern, Meurs, Cleve und Mark, und der Reichsstifte Elten, Essen und Werden, ur. T. J. Lacomblet, zv. 1: od leta 779 do vključno leta 1200, Düsseldorf 1840 (ponatis: Aalen 1960), št. 425: *summus advocatus altaris. comes de kesle. Cristianus subadvocatus*.

⁴⁶ Prim. UBLöE 2, št. 295.

odvzel pododvetništvo nad samostanom Echternach. Naš vir, življenjepis svetega Willibrorda, to pojasnjuje s Frithelovim obnašanjem do samostana.⁴⁷ Tudi če zapis s cerkvenega stališča temu dejstvu morda posveča posebno pozornost, ga kot odvetnikovega motiva za odstavek ne moremo zavrniti. Gisbertu ni moglo biti v interesu, da se njegov pododvetnik nenadzorovano poslužuje samostanskih dobrin. Tudi na tej točki so se lahko interesi samostana in odvetnika povsem ujeli. Nenazadnje je tudi to ujemanje interesov razlog, da je bilo delegiranje oblasti cerkvenih odvetnikov v 11. in 12. stoletju tako uspešno. Cerkevni odvetniki so uspeli svojo oblastno funkcijo depersonalizirati do te mere, da je bilo odvetniško oblast mogoče delegirati. Obenem so ohranili dovolj osebnega vpliva, da so se na začetku 13. stoletja na poti do deželne gospostva lahko poslužili teh odvetniških pravic. Nasprotno pa pododvetnikom v veliki večini primerov ni uspelo osnovati samostojnih, trajnih in ustrezno utrjenih odvetniških gospostev. Uspeh delegiranja oblasti cerkvenih odvetnikov je v veliki meri temeljil na dveh elementih, ki sta odločilno zaznamovala proces depersonalizacije: po eni strani so odvetniki svojim namestnikom prepustili samo tisti del nalog, ki je bil vezan na sodno oblast. S tem, ko so za obrambo cerkve še naprej skrbeli sami, so tisti del odvetništva, ki je bil za politiko moči odločilen, obdržali v svojih rokah. Po drugi strani pa so poskrbeli, da jim je način imenovanja pododvetnikov omogočal stalen nadzor nad njimi. Vsako obliko avtomatizma ali zahtevo po dednem nasledstvu so preprečili in pododvetnikom vezali neposredno na svoj osebni vpliv. Odvetnikom je očitno uspelo, da so v procesu koncentracije svoje moči vzpostavili ravnovesje med depersonalizacijo in delegacijo oblasti na eni strani ter zadostnim osebnim vplivom na drugi strani. Tako so bili pododvetniki nosilci odvetniške funkcije v odvetniškem sodnem zboru, ne da bi s tem mogli okrepiti svojo pozicijo moči, ki bi bila za odvetnika nevarna.

Prevod iz nemščine:

Andreja Mele in Anja Naglič

Zusammenfassung

Herrschaftsdelegation im 12. Jahrhundert: Die Untervogtei

Martin Clauss

Die Kirchenvogtei ist in der Literatur seit langem als ein wichtiges Element auf dem Weg zur spätmittelalterlichen Landesherrschaft erkannt. Im Zuge der Entwicklung der früh- und hochmittelalterlichen Kirchenvogtei hat sich diese zum adligen Machtinstrument gewandelt, das von adligen Herrenvögten dazu genutzt wurde, ihren Einfluss auch auf die kirchlichen Besitzungen auszudehnen, die ihren Zugriff eigentlich entzogen waren. In diesem Zusammenhang bemühten sich Adlige ab dem 11. Jahrhundert, möglichst viele lukrative Vogteien in einer Hand zu bündeln. Auf die aus dieser Vogteibündelung resultierenden organisatorischen Probleme reagierten die Vögte mit der Bestellung von Stellvertretern für die einzelnen Vogteien: die Untervögte.

Am Beispiel der Untervogtei wird in diesem Beitrag der Frage nachgegangen, wie im 12. Jahrhundert Herrschaft auf einer vergleichsweise niedrigen sozialen Stufe delegiert werden konnte. In Anlehnung an Überlegungen zur Institutionalisierung von Macht u.a. durch Entpersonalisierung wird untersucht, wie die Kirchenvögte ihre Vogtherrschaft über die Kirchenhörigen an die Untervögte delegiert haben. Herrschaftsdelegation wird dabei als ein Element der Entpersonalisierung von Herrschaft und damit als Indiz für die Verdichtung von Macht begriffen.

⁴⁷ Prim. MGH SS 23, c. 33.

Zwei Aspekte der Untervogtei erweisen sich in diesem Zusammenhang als zentral: Zum einen wird deutlich, dass die Vögte von ihren Aufgaben nur die Rechtsprechung im Vogtting an die Untervögte delegiert haben. Den Kirchenschutz, der ebenfalls zu den Aufgaben der Vögte zählte, behielten diese in eigener Verantwortung und sicherten sich so entscheidenden Einfluss auf die bevogtete Kirche und die Vogtei an sich. In die gleiche Richtung zielt auch ein zweiter Gesichtspunkt der Herrschaftsdelegation; die Vögte waren darauf bedacht, für die Einsetzung der Untervögte auf solche Rechtsformen zurückzugreifen, die ihnen weiterhin Einfluss auf die Untervogtei einräumten. So sperrten sie sich – in diesem Punkt in inhaltlicher Übereinstimmung mit den bevogteten Kirchen – gegen eine lehnsrechtliche Weitergabe der Untervogtei, da diese die Absetzung von unliebsamen Untervögten erschwerte und den Weg zur Vererbung der Position ebnete. Entscheidend dafür, dass die Delegation von Herrschaft nicht in einer Entfremdung der damit verbundenen Machtbasis mündete, war also die Tatsache, dass die Vögte nur einen Teil ihrer Kompetenzen abgegeben haben und dabei immer darauf bedacht waren, Einfluss auf ihre Stellvertreter nehmen zu können.

Die Untervogtei des 11. und 12. Jahrhunderts verschwindet mit der sich ausbildenden Landesherrschaft im 13. Jahrhundert; den Kirchenvögten war es im Sinne einer erfolgreichen Herrschaftsdelegation gelungen, ihre Einflussmöglichkeiten auch auf die Untervogtei zu wahren und so die Kirchenvogtei als wirksames Instrument der Herrschaftskonsolidierung einsetzen zu können.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred šestimi desetletji?

Z reševanjem in ohranjanjem arhivov v domovinski vojni, posebno na osvobojenem ozemlju, je bil prvotno pooblaščen Odsek za prosveto pri Predsedstvu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta (gl. Slovenski poročevalec VI. št. 3 dne 27. 1. 1945), da bi ob sodelovanu Znanstvenega instituta pri Predsedstvu Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta izdal »vseoblastne ukrepe, ki so potrebni, da se zaščitijo (arhivalije) pred poškodbami, kolikor so že poškodovane po možnosti postavijo v prejšnji stan in zaščitijo«. (Modest Golia, Stanje naših arhivov, ZČ, 1, 1-4, 1947, str. 155)

... pred petimi desetletji?

Taaffejev polom in razočaranje nad njegovo dobo sta nedvomno pripomogla h kopnenju vere v možnost in potrebo sodelovanja s konservativnimi Nemci. Tega kopnenja niso povzročila morda idejna nesoglasja, marveč stvarne izkušnje, ki so trdovratno kazale, da so tudi ti »zavezniki« nacionalistično in protislovensko usmerjeni. (Janko Pleterski, Politični profil koroškega časopisa »Mir« (1882 - 1920), ZČ, 10/11, 1957, str. 188)

... pred štirimi desetletji?

Kot pisec razprave »Boj za Maribor...« v ZČ za leto 1961 sem v Naših razgledih 11. decembra 1966 grajal, da je uredništvo ta dopis objavilo in da se v tem posebnem primeru ni prej posvetovalo z menoj. Sebi, meni, Maistrovim borcem in še podpolk. Slobodniku bi prihranilo razne nevšečnosti. Tudi stvari zgodovinske resnice je ta objava škodila. (Lojze Ude, Odgovor na Slobodnikov dopis v Zgodovinskem časopisu XVIII, ZČ, 21, 1967, str. 213)

... pred tremi desetletji?

Med najpomembnejše, precej splošne oblike religioznega povezovanja Slovanov v italijanskih mestih gre šteti bratovščine in večinoma z njimi tesno povezane kongregacije. Članom so namreč dajale precej široke možnosti za povezovanje in skupno nastopanje – ne samo pri raznih verskih obredih in procesijah itd. – za uveljavljanje vzajemnosti in solidarnosti, kar je bilo v tuji sredini čestokrat nujnost, prav tako pa tudi za uvajanje raznih oblik posvetnega družabnega življenja. (Ferdo Gestrin, Versko življenje Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja, ZČ, 31, 3, 1977, str. 278)

... pred dvema desetletjema?

Zaradi politično-konfesionalnega smotra je bila usoda deželnih šol kar najtesneje povezana s konfesionalnim in političnim razvojem v teh deželah, njih razmah z verkiimi koncesijami deželnega kneza, njihove težave in končno njihova ukinitve (1598 oziroma 1601) z njihovimi protireformacijskimi ukrepi. (Gernot HeiB, Notranjeavstrijske »Deželne stanovske šole« ZČ, 41, 4, 1987, str. 592)

... pred desetletjem?

Resolucije tega časa so tako po stilu kot po opremi manj bogate in se močno razlikujejo od prejšnjih. Po pravilu niso več v šatuljah, tulcih, na posebnih papirjih in lepo okrašene. V rokopisnem pozdravnem pismu prebivalcev Prvačine pri Gorici (Mihi Marinku) iz 7. februarja 1947 je na primer razbrati le veselje, »da se bodo naše Tisočletne želje in sad naših borb izpolnile, da bomo skupno živeli...«. (Dušan Nečak, Slovenska propaganda v času nastajanja mirovne pogodbe z Italijo, ZČ, 51, 4, 1997, str. 560)